

УДК 808.3

В. В. ВІТЮК, В. Г. КИСЕЛЬ

м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сучасний розвиток нашої країни висуває нові вимоги щодо фахової підготовки вчителів початкової школи. На сьогодні перед вищими навчальними закладами постає завдання формування особистості, яка орієнтується в сучасних реаліях мовленнєвої та соціокультурної динаміки, професіонала своєї справи, здатного реалізувати себе у сучасному європейському просторі. У статті обґрунтовано сутність понять «мовленнєва компетентність» та «соціокультурна компетентність» як сукупність знань, умінь і якостей, що забезпечують ефективну мовленнєву та соціокультурну діяльність майбутнього вчителя початкової школи. Актуальність цього питання зумовлює з'ясування реального стану готовності студентів педагогічних вишів до професійної діяльності та аналіз рівня сформованості у майбутніх вчителів понять мовленнєвої та соціокультурної компетентностей. Одним із аспектів розвитку мовленнєвої компетентності студентів педагогічних вишів є вдосконалення їх комунікативних якостей мовлення: правильності, чистоти, точності, змістовності, логічності, багатства, доречності, виразності. Кінцеву мету розвитку мовлення майбутнього вчителя ми вбачаємо у формуванні педагога як мовця у сучасному соціокультурному просторі. Соціокультурна діяльність вчителя повинна бути спрямованою на створення сприятливих умов для соціалізації школярів, на прищеплення культурних цінностей молодому поколінню. Формування мовленнєвої та соціокультурної компетентностей – це процес цілісний і багатограний, такий, що припускає не просто навчання майбутнього педагога нових способів професійної діяльності, а становлення його мотиваційної, інтелектуальної, духовної сфер особистості.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, соціокультурна компетентність, мовлення, комунікативні якості мовлення, мовленнєва змістова лінія, соціокультурна змістова лінія.

Реформування системи освіти в умовах культурного й духовного відродження України потребує вдосконалення підготовки майбутніх педагогів, у тому числі вчителів початкової школи, підвищення рівня їхньої мовленнєвої та соціокультурної компетентностей, формування яких мають забезпечувати педагогічні заклади освіти. Актуальність формування мовленнєвої та соціокультурної компетентностей майбутніх учителів початкової школи продиктована вимогами, які притаманні сучасному полікультурному світу, для ефективного функціонування в якому студентам недостатньо тільки вивчати рідну мову та розуміти українську культуру.

Огляд наукової літератури дає підстави констатувати, що проблема реалізації мовленнєвої та соціокультурної компетентностей не привертає достатньої уваги дослідників, а її характеристики залишаються не зовсім з'ясованими: немає єдиної думки щодо структур цих компетентностей та їх місця в професійній підготовці майбутніх вчителів початкової школи, недостатньо розроблені шляхи й педагогічні умови формування мов-

леннєвої та соціокультурної компетентностей у студентів педагогічних вишів.

Серед пріоритетних завдань у вихованні духовно багаті мовної особистості вагоме місце належить формуванню мовленнєвої культури, яке не може відбуватися поза становленням національного світогляду. Не можна не погодитися з думкою Л. Скуратівського про загрозу нігілістичного ставлення до української мови й культури як до вторинних, другорядних і про потребу в галузі методики «розробити ефективну методичну систему мотивації вивчення предметів українознавчого циклу, передусім української мови» [5, 22].

В останні роки посилилася увага науковців до проблеми формування соціокультурної компетентності як одного з важливих показників готовності особистості до міжкультурної комунікації. Питання країнознавчого, лінгвокраїнознавчого й соціолінгвістичного аспектів навчання мови, змісту комунікативної компетентності висвітлюються в працях лінгвістів, лінгводидактів у контексті вивчення іноземної мови (Є. Верещагін, Н. Гез,

О. Леонтьєв, В. Редько, В. Сафонова). Окремі статті присвячено проблемам реалізації соціокультурної змістової лінії в підручниках з української мови для основної школи (Л. Скуратівський). У зв'язку з цим є необхідність обґрунтування змісту мовленнєвої та соціокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи, розроблення технологій їх реалізації у вищих навчальних закладах.

Спостереження за навчальним процесом у вищих педагогічних закладах, аналіз рівня оволодіння студентами комунікативними вміннями й навичками дозволили зробити висновок про те, що проблема прилучення через мову до культурних надбань українського народу й людства в цілому є актуальною та потребує подальшого вирішення. З огляду на це ми задалися метою – визначити умови формування мовленнєвої та соціокультурної компетентностей майбутніх учителів початкової школи.

На сучасному етапі розвитку української державності, в умовах входження України до європейського освітнього простору висуваються принципово нові вимоги до фахової підготовки вчителя початкової школи, які полягають не лише у досконалому знанні із дисциплін фахової підготовки, а й у ґрунтовному оволодінні українською мовою як засобом професійної комунікації. Завдання ВНЗ – сформувати особистість, професіонала своєї справи, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується у сучасних реаліях соціокультурної динаміки, підготовлений до професійної діяльності.

Одним із аспектів розвитку мовленнєвої компетентності студентів педагогічних вишів є вдосконалення їх комунікативних якостей мовлення. Основною комунікативною якістю мовлення є правильність, що передбачає дотримання орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних, правописних норм української літературної мови. З правильністю тісно пов'язана чистота мовлення, яка зумовлює доречне застосування канцеляризмів та професіоналізмів, іншомовних слів та термінів.

Точність мовлення забезпечує вживання точних значень слів, словосполучень, речень

та вміння виражати свої думки так, щоб вони однозначно були сприйняті адресатом мовлення. Тобто, за цією ознакою мовлення характеризується не кількістю слів, а їх доступністю, недвозначністю. Змістовність мовлення, відображаючи зв'язок мислення й мовлення, передбачає необхідний ступінь лаконізму, відсутність порожніх фраз, багатослів'я.

Багато спільного з точністю й змістовністю має логічність мовлення, яка теж характеризує зміст висловлювання й забезпечує його смислову послідовність. Крім того, логічність передбачає вміння чітко й послідовно мислити, дотримуватися логіки викладу матеріалу, враховувати мовленнєву ситуацію.

Багатство й різноманітність мовлення значною мірою залежить від того, який словниковий запас має мовець та наскільки він усвідомлює самотність рідної мови, її багатство. Доречне мовлення характеризується вмінням вибрати вдалу форму спілкування, інтонаційну тональність, лексичні засоби, які є найбільш вдалими до мовленнєвої ситуації. Виразність мовлення досягається використанням особливих синтаксичних структур та виражальних засобів звукового мовлення: дихання, голосу, дикції, наголосу, інтонації, невербальних засобів: міміки, жестів.

Кінцевою метою розвитку мовлення майбутнього вчителя є формування мовця в сучасному соціокультурному просторі. В останні десятиліття ХХ – поч. ХХІ ст. слово «соціокультурний» набуло статусу термінологічного, дефініції, вживаної й тлумаченої досить довільно. Одинадцятитомний «Словник української мови» подає лаконічне визначення: «Соціально-культурний – пов'язаний з культурою суспільства» [6, 476], «Великий тлумачний словник сучасної української мови» – аналогічне [2, 1360]. Ми цілком погоджуємося з думкою А. Черній про те, що «соціалізація» охоплює всі сфери, пов'язані з соціумом і культурою [4, 237, 238]. Це поняття визначає явища надзвичайно багатогранні й різноманітні. Так, терміном «соціокультурна змістова лінія» послуговуються досить тривалий час науковці й методисти іноземних мов, виділяючи, здебільшого, як домінують країнознавство, а точніше так звані «фонові знання» про країну та її культуру

(Н. Божок, Л. Власенко). «Соціокультурна компетентність» у дослідженнях І. Гудзик також набула «прав громадянства» у взаємозв'язках із такими науковими дисциплінами, як соціологія, етнокультурологія, лінгвокультурологія [3]. Та все ж, актуальність розвитку соціокультурної компетентності майбутнього вчителя визначається як соціальними чинниками, так і розробленням культурологічного напрямку в сучасному мовознавстві (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, Л. Мацько та ін.). Огляд науково-методичної, лінгводидактичної літератури дозволяє констатувати, що формування соціокультурної компетентності студентів педагогічних ВНЗ є важливим і необхідним чинником на шляху становлення цілісної, гармонійної, соціально активної особистості, яка характеризується такими особливостями, як: орієнтація на позитивне, а не на негативне сприйняття життя; здатність реально оцінювати себе й добре розуміти інших; прагнення до безперервного оновлення й удосконалення своїх компетентностей; впевненість у собі.

Формування соціокультурної компетентності студентів педагогічних вищих навчальних закладів вимагає не просто засвоєння певної системи лінгводидактичних знань, умінь і навичок, а саме таких, що дозволяють «вистояти» під натиском не тільки значного обсягу інформації, але й у спілкуванні з тими, хто інакше мислить, серед яких кожному доведеться жити й працювати. Крім того, педагог повинен володіти відповідною особистісною спрямованістю, індивідуальною культурою та досвідом соціальної рефлексії, тому що джерелом компетентності майбутнього педагога є різні сфери культури (духовної, громадської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної тощо), яка вимагає значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси. Компетентність формується, розвивається й виявляється в процесі конкретної діяльності. Це слушне положення стало одним із вихідних для визначення суті соціокультурної компетентності вчителя початкової школи.

Соціокультурна компетентність учителя початкових класів виявляється в соціокуль-

турній діяльності педагога, яку визначають як науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання взаємодії вчителя з соціальними інститутами (сім'єю, соціальними службами, культурно-просвітницькими установами, громадськими організаціями, неформальними групами учнів тощо) з метою вирішення питань навчання, виховання, а також соціалізації учнівської молоді.

Мета соціокультурної діяльності вчителя початкових класів полягає в створенні сприятливих умов для соціалізації учнів, їхнього культурного розвитку й виховання, професійного самовизначення, самореалізації. Водночас соціокультурна діяльність учителя спрямована на прищеплення культурних цінностей молодому поколінню. У процесі реалізації соціокультурної діяльності виражаються суб'єкт-суб'єктні або суб'єкт-об'єктні відносини особистості в межах певного соціокультурного середовища, представленого сукупністю соціальних інститутів [1, 6–7].

Ґрунтуючись на вищезазначених положеннях, соціокультурну компетентність майбутнього вчителя визначають як інтегративне особистісне утворення, що характеризується сукупністю професійно-педагогічних знань, умінь і якостей, які забезпечують ефективність професійної взаємодії з різними соціальними інститутами для вирішення навчально-виховних завдань. У цьому контексті поняття «взаємодія» розуміємо як соціокультурну взаємодію, що являє собою багатоцільовий психологічний, педагогічний, морально-соціальний і правовий процес комунікації й передбачає загальні взаємообумовлені дії (спільна мета, спільні завдання, спільні проблеми, спільне їх розв'язання тощо).

Усвідомлюючи актуальність питання, в сучасних педагогічних вищах потрібно більше уваги звертати на з'ясування реального стану готовності студентів до формування в молодших школярів понять мовленнєвої та соціокультурної компетентностей. Для реалізації цієї мети варто використовувати різні методи та прийоми дослідження: консультації, індивідуальні та групові бесіди з майбутніми педагогами, ознайомлення з планами-конспектами уроків вчителів початкових класів, спостереження й аналіз уроків, анке-

тування серед студентів, вивчення шкільної документації.

Із метою з'ясування реального стану рівня усвідомлення майбутніми вчителями початкових класів значення мовленнєвої та соціокультурної компетентностей в навчально-виховному процесі нами проведено анкетування студентів III–IV курсів педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Питання анкети спрямовані на визначення в студентів наявності або відсутності потрібної інформації щодо основних компетентностей педагога.

Анкетування майбутніх учителів

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Висвітліть поняття «мовлення», «мовленнєва змістова лінія», «мовленнєва компетенція», «мовленнєва компетентність».
3. Ваше розуміння понять «соціокультурна змістова лінія», «соціокультурна компетенція», «соціокультурна компетентність».
4. Як, на вашу думку, висвітлена соціокультурна змістова лінія в підручниках з української мови для учнів 1–4 класів?
5. Із яких джерел, на вашу думку, можна брати матеріал для формування мовленнєвої та соціокультурної компетентностей учнів 1–4 класів?
6. Назвіть види робіт, які сприяють формуванню мовленнєвої компетентності в учнів початкової школи.
7. Наведіть приклади вправ і завдань соціокультурного спрямування.

Аналіз анкетування засвідчив, що студенти педагогічних вишів не усвідомлюють на належному рівні роль мовленнєвої та соціокультурної компетентностей та недостатньо розуміють як їх реалізувати у навчально-

виховному процесі. Узагальнені показники анкетування дають підстави стверджувати, що сформованість основних компетентностей у майбутніх учителів початкової школи загалом перебуває на початковому рівні, в окремих випадках наближаючись до середнього.

Отже, формування мовленнєвої та соціокультурної компетентностей – це процес цілісний і багатогранний, такий, що припускає не просто навчання майбутнього педагога нових способів професійної діяльності, а становлення його мотиваційної, інтелектуальної, духовної сфер особистості. Відтак формування цих компетентностей доцільно здійснювати в рамках основної професійної підготовки, тобто у процесі навчання й на тому наочному змісті, який сприяв би засвоєнню студентами належної суми знань з української мови, що стала б основою для вироблення соціокультурного світогляду, а також мовленнєвих умінь та навичок.

Список використаних джерел

1. Білоцерківська Н. Г. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.: спец. 13.00.04 / Н. Г. Білоцерківська. – Х, 2009. – 20 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусол. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Гудзик И. Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) / И. Ф. Гудзик. – Черновцы: Букрек, 2007. – 495 с.
4. Малий етнополітологічний словник. – К.: МАУП, 2005. – 283 с.
5. Скуратівський Л. Психолого-дидактичні тенденції загального і мовленнєвого розвитку школярів в науці і практиці XXI століття / Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 8. – С. 22–26.
6. Словник української мови. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 916 с.

V. VITYUK, V. KYSEL
Lutsk

FORMATION OF SPEECH AND SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The modern development of our country puts forward new requirements towards professional training of primary school teachers. Today universities faced with the task of identity formation, which focuses on contemporary realities speech and socio-cultural dynamics, professionals, able to realize themselves in modern European society. The essence of the concepts of «speech competence» and «socio-cultural competence» as a combination of knowledge and skills, providing effective speech socio-cultural activities and future primary school teacher are given in the article. The urgency of this concept makes the elucidation of the real state of readiness of students of pedagogical universities to business and professional activities and analysis of the formation of verbal concepts and socio-cultural competencies of the future teachers. One of the aspects of speech competence development of students of pedagogical universities is the improvement of their communicative qualities of speech: accuracy, purity, accuracy, consistency, richness and diversity, relevance,

expression. The final goal of the development of speech of the future teaches we see in the formation of the teacher as a speaker in the modern socio-cultural space. The socio-cultural activities a teacher should be aimed at creating favorable conditions for socialization of students, instilling cultural values to the younger generation. Formation of speech and socio-cultural competencies is a holistic and multifaceted process, one that involves not only learning new ways of future teachers professional activity but the formation of his motivation, intellectual, emotional and behavioral areas of personality.

Key words: vocal competence, sociokul'turna competence, broadcasting, communicative qualities of broadcasting, vocal semantic line, sociokul'turna semantic line.

В. В. ВИТЮК, В. Г. КИСЕЛЬ

г. Луцк

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Современное развитие нашей страны выдвигает новые требования относительно профессиональной подготовки учителей начальной школы. На сегодня перед высшими учебными заведениями стоит задание формирования личности, которая ориентируется в современных реалиях речевой и социокультурной динамики, профессионала своего дела, способного реализовать себя в современном европейском пространстве. В статье обоснованно сущность понятий «речевая компетентность» и «социокультурная компетентность» как совокупность знаний, умений и качеств, которые обеспечивают эффективную речевую и социокультурную деятельность будущего учителя начальной школы. Актуальность этого вопроса предопределяет выяснение реального состояния готовности студентов педагогических высших заведений к профессиональной деятельности и анализ уровня сформированности у будущих учителей понятий речевой и социокультурной компетентностей. Одним из аспектов развития речевой компетентности студентов педагогических высших заведений есть совершенствование их коммуникативных качеств общения: правильности, чистоты, точности, содержательности, логичности, богатства, уместности, выразительности. Конечную цель развития общения будущего учителя мы видим в формировании педагога как коммуникабельной личности в современном социокультурном пространстве. Формирование речевой и социокультурной компетентностей – это процесс целостный и многогранный, такой, который допускает не просто обучение будущего педагога новым способам профессиональной деятельности, а становление его мотивационной, интеллектуальной, духовной сфер личности.

Ключевые слова: речевая компетентность, социокультурная компетентность, речь, коммуникативные качества речи, речевая смысловая линия, социокультурная смысловая линия.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015

УДК 373.5.016:811.161.2(07)

А. В. ГАМЗА

м. Рівне

nyse4kaa@mail.ru

ФОРМУВАННЯ УВИРАЗНЕНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА

У статті розглядаються теоретико-практичні основи методики формування увиразненого мовлення школярів як важливого аспекту навички говоріння; проаналізовано умови розвитку мовлення дитини початкової ланки освіти; описано важливість застосування вправ мовного та мовленнєвого характерів, спрямованих на роботу з прикметником; доведено важливість методики формування навички увиразненого мовлення молодшого школяра через опрацювання теми «Прикметник»; визначено правильну систему побудови вправ практичного спрямування на досягнення високо результату з розвитку мовлення учнів початкових класів.

Ключові слова: мова, мовлення, зв'язне мовлення, навичка говоріння, увиразнене мовлення, прикметник.

Завдання шкільного курсу української мови широкі й багатогранні, бо учитель-словесник повинен формувати свідому мовну особистість, яка б відзначалася розвиненим мовленням, а отже, мисленням, інтелектом,

емоційно-естетичним сприйняттям мови, мовним чуттям, мовним етикетом.

У Державному стандарті змісту, обсягу й рівня освіти в початкових класах зазначено, що мовлення є втіленням, реалізацією систе-